

Κωνσταντίνα Παπαθανασίου

Αρχαιολόγος-Θεολόγος

Άρης Τσαραβόπουλος

Αρχαιολόγος

Η χθόνια λατρεία στο νεκροταφείο της Φοινικιάς παραλίας Καλυβίων-Αττικής

ΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΦΟΙΝΙΚΙΑΣ εντοπίστηκε εκατέρωθεν της Αστικής Οδού που ένωνε το Άστυ με το Λαύριο. Το βόρειο τμήμα της οδού κοσμούνταν από έναν ταφικό περίβολο και τον τύμβο του Κροίσου ενώ στο νότιο αναπτύχθηκε το δημόσιο νεκροταφείο που χρησιμοποιήθηκε απ' τα μέσα του 8ου αι. π.Χ έως και τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Απ' αυτή την περίοδο και μετά χρησιμοποιήθηκε περιστασιακά. (εικ. 1). Η χωροταξική διάταξη του νεκροταφείου χαρακτηρίζονταν από το μοτίβο "οδός-παρόδιος λιθοσωρός-τάφοι και αποτελούσε πρότυπο για τις μικρότερες ταφικές συστάδες του Δήμου (εικ. 2). Αυτή η διάταξη υποδείκνυε ένα συγκριπιστικό θρησκευτικό πλαίσιο και μια συντηρητική κοσμοθεωρία αλληλεξάρτησης ζωντανών και νεκρών.

Ο λόφος που κατασκευάστηκε το δημόσιο νεκροταφείο χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά κατά την Τελική Νεολιθική Περίοδο. Από αυτήν την περίοδο χαρακτηριστικό είναι ένα κτίσμα ελλειψοειδούς κάτοψης στα νοτιοανατολικά του νεκροταφείου.

Μικρό Αγροτικό Ιερό

Αρχικά πάνω σε πλατύ, βραχώδες έδαφος με ελαφριά κλίση και θέα προς τη θάλασσα κατασκευάστηκε ένα επίμηκες κτίσμα ελλειψοειδούς κάτοψης. Η τοικοδομική της θεμελίωσης του κτίσματος μέχρι το ύψος των 0,60 εκ. κατασκευάστηκε από μικρούς ακανόνιστους λίθους και λάσπη. Στην συνέχεια, επιδιορθώθηκε με λαξευμένους λίθους μεσαίου μεγέθους έως και το ύψος των 0,80 εκ.

Στην ανατολική πλευρά υπήρχε εγκιβωτισμένο ένα ελλειψοειδές θρανίο. Στο δάπεδο που είχε εξομαλυνθεί με πακτωμένους λίθους και χώμα βρέθηκαν λίγα σιλιβωτά όστρακα και χείλος από φιάλη με κάθετα τοιχώματα. Το δυτικό τμήμα του κτίσματος ήταν ανοικτό, είχε πλάτος 3 μ. και έφερε μια ευθεία σχισμή στο έδαφος μήκους 1,5 μ. και πλάτους 0,1 εκ. Στην ίδια ευθεία με την σχισμή, εξωτερικά του νοτίου τοίχου, είχε λαξευτεί ένας χαμηλός, ακανόνιστος τετράπλευρος πλακόσχημος βράχος. Ο ωοειδής περίβολος που προστέθηκε στο κτίσμα είχε μια μεγάλη είσοδο μήκους 1,60 μ. στα ΝΑ. Το δάπεδο του αύλιου χώρου είχε τα ίδια χαρακτηριστικά με το κτίσμα. Λίγη σιλιβωτή κεραμική, όστρακα από τελετουργικά σκεύη (εικ. 4, 5) απολεπίσματα οφιανών, τμήματα άψητου πηλού και ελάχιστα όστρεα εκείνονταν περιμετρικά του λαξευμένου πλακόσχημου βράχου.

Το σύνολο σε αντίθεση με την παρακείμενη εγκατάσταση, δεν έφερε ίχνη κατοίκησης, όπως εστία, υπολείμματα τροφών, εργαλεία, ούτε και ενδείξεις για αυλισμό ζώων. Διαφαίνεται όμως διπλή χρήση του χώρου για λόγους αποθηκευτικούς, δεδομένης της ευρύτητας της εισόδου, αλλά και λατρευτικούς προς μια πρώιμη αγροτική θεότητα. Κτίσμα και περίβολος εγκαταλείφθηκαν ξαφνικά.

Εξωτερικά της κατασκευής δεν υπήρχαν όστρακα. Εσωτερικά, το βαθύτερο αδιατάρακτο στρώμα της τελικής νεολιθικής περιόδου σφραγίστηκε τελικά από το ανώτερο στρώμα της υστερογεωμετρικής Περιόδου όταν ο χώρος ξαναχρησιμοποιήθηκε. Μην συναντήκοντα όστρακα στην πλειονότητά τους από λεκανόσχημα και άλλα ανοικτά αγγεία εκ των οποίων κάποια εισηγμένα από τη νοτιοανατολική Μεσόγειο, όστρακα από πιθόσχημες χύτρες που προορίζονταν για ταφική χρήση, όστρακα αμφορέων, ελάχιστα από λατρευτικά σκεύη, πίθους και κυψέλες βρέθηκαν περιμετρικά του τετράπλευρου πλακόσχημου βράχου ανάμεσα σε μεγάλα βότσαλα. Η ίδια εικόνα συνεχίστηκε κατά την Αρχαϊκή και Κλασική περίοδο ώσπου το σύνολο κατέληξε σε παρόδιο λιθοσωρό από μεγάλα βότσαλα και κεντρικό ακατέργαστο λίθο στο κέντρο. Μετά από ένα ιστορικό κενό, το νεολιθικό κτίσμα λόγω θέσης, κατασκευαστικών προδιαγραφών και πληθώρας οικοδομικού υλικού στα τέλη της Υστερογεωμετρικής Περιόδου ξαναχρησιμοποιήθηκε από τον αγροτικό πληθυσμό για χοές και τελετουργίες. Αυτές οι ιεροπραξίες γίνονταν στο πλαίσιο της εγχώριας χθόνιας λατρείας όπου συνυπήρχαν η προγονολατρεία και η λιθολατρεία με την λατρεία της γονιμότητας.

Σύμφωνα με τον M. Nilsson (*Geschichte der Griech. Religion* II 1961 384, 388) κατά την τέλεση ταφικών εθίμων που συνδέονταν με αγροτικές δεισιδαιμονίες και χθόνιες λατρείες ο θεός που έβγαινε μέσα απ' τους λίθους χρειαζόταν χοές και εξαγνισμούς. Ο αρχαίος αγρότης πίστευε ότι στους μικρούς λιθοσωρούς που συνήθως ήταν όρια ή οδοδείκτες, κατοικούσαν δαίμονες και συνήθιζε να ρίχνει μια πέτρα πάνω του όταν περνούσε από εκεί. Ετυμολογικά Ερμής σημαίνει «αυτός που προβάλλει μέσα από τις πέτρες». Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι ο Ερμής

ήταν πελασγικός θεός και κάνει λόγο για αγροτικές μυστηριακές λατρείες για την αναγέννηση και τον θάνατο της φύσης (Πελασγικό, 2,51).

Απ' τα χαρακτηριστικά της κατασκευής διαφαίνεται η λατρεία μιας αρχέγονης αγροτικής θεότητας που επανεμφανίστηκε ως συλλογικό θρησκευτικό αρχέτυπο κατά την Υστερογεωμετρική Περίοδο. Το αρχέτυπο αυτό εκδηλώθηκε ως προγονολατρεία και λιθολατρεία και κατέληξε στον παρόδιο λιθοσωρό με τη λατρεία του χθονίου Ερμή υποδεικνύοντας σχέση με το παρόδιο νεκροταφείο.

Η λατρευτική χρήση φαίνεται να περιορίστηκε στα τέλη 6ου αι. — αρχές 5ου αι. π.Χ., οπότε η λατρεία μεταφέρθηκε εμπλουτισμένη και ενδεχομένως πολυπρόσωπη στο λιθόκτιστο όρυγμα που φαίνεται να αποτέλεσε τον πυρήνα της χθόνιας λατρείας από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. έως και τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

Λιθόκτιστο όρυγμα

Στο πιο κεντρικό σημείο του νεκροταφείου υπήρχε ωοειδής περίβολος και λιθόκτιστο όρυγμα χθόνιας λατρείας με ελλειπτική κάτοψη (εικ. 2, 6). Αρχικά κατασκευάστηκε ένας υπόσκαφος, άβατος, ωοειδής χώρος προσφορών προς τους χθόνιους με ενδείξεις από λίθινη βάση εσχάρας, ο οποίος περιτειχίστηκε από αργολιθοδομή και έφερε αρκετή ποσότητα τέφρας. Στα νοτιοανατολικά προστέθηκε ένα λαξευμένο υπόσκαφο, επίμηκες όρυγμα με ελλειψοειδή κάτοψη. Το όρυγμα οριοθετήθηκε από λιθόκτιστη τοικοδομή που θεμελιώθηκε πάνω σε λαξευμένο βράχο. Εσωτερικά το κτίσμα χωριζόταν σε τρία τμήματα από δύο μονές σειρές λίθων οι οποίες άφηναν κενό στην βόρεια πλευρά ώστε να υπάρχει πρόσβαση στ' ανατολικά.

Στο ανατολικό τμήμα είχε διάσπαρτη τέφρα και ευρύ λάκκο προσφορών. Η είσοδος ήταν στα νοτιοδυτικά. Οι προσφορές στην πλειονότητα ήταν σπονδές προς τους χθόνιους. Αφορούσαν κυρίως θανάτους νεαρών ατόμων και ήταν αγγεία με ερυθρόμορφες παραστάσεις και εξαιρετικής ποιότητας μαύρο υαλώδες γάνωμα (εικ. 7).

Βρέθηκαν όστρακα από λουιτροφόρους, υφαντικά βάρη, πώματα εξάλειπτρων όστρακα από γαμικούς λέβητες, λίθινα και κεραμικά λευκά αλάβαστρα, κλειστές και ανοιχτές φιάλες, μεγάλες και μικρές οινοχόες, πινάκια καθώς και λίθινα φαλλόσχημα ψευδοαλάβαστρα, όλα στο ανατολικό τμήμα, εντός του λάκκου προσφορών. Όλα τα ευρήματα ήταν σκοπίμως απεκρουσμένα και δεν βρέθηκαν συνανήκοντα όστρακα εσωτερικά ή εξωτερικά του ορύγματος (εικ. 8, 9, 10, 11). Από τα ευρήματα φαίνεται ότι το όρυγμα χρησιμοποιήθηκε κυρίως απ' το β' μισό του 5ου αι. π.Χ.

Στην ίδια πλευρά εξωτερικά του ορύγματος βρέθηκαν περιμετρικά λίθινα φαλλόσχημα ψευδοαλάβαστρα με βαθμιδωτές πτυχώσεις μονές στον αριθμό, κάποια με τυφλή οπή στο ένα άκρο, όλα σκοπίμως απεκρουσμένα.

Χαρακτηριστικό είναι ότι τέτοιου τύπου ευρήματα δεν εντοπίστηκαν σε κανένα άλλο μέρος του νεκροταφείου (εικ. 12, 12a).

Φαίνεται ότι τα τελετουργικά δρώμενα λάμβαναν χώρα περιμετρικά της νοτίου πλευράς του λιθόκτιστου ορύγματος το οποίο ήταν ασκεπές. Σ' αυτή την πλευρά βρέθηκε τμήμα μικρού κυλινδρικού μαρμάρινου αγγείου με εγχάρακτους κύκλους και λευκό μαρμάρينو αντικείμενο, επίμηκες και ιδιαίτερα οξύ στην μια άκρη, τριγωνικής διατομής με εσωτερική κυλινδρική υποδοχή.

Είναι δυσδιάκριτο αν το αντικείμενο αυτό είναι σαυρωτήρας από μαρμάρينو άγαλμα ταφικού μνημείου ή αντικείμενο τελετουργικής χρήσης (εικ. 13).

Νεκρόδειπνα

Στον νότιο τοίχο του ορύγματος εφαιπόταν ένας υπερυψωμένος ωσειδής ταφικός περίβολος. Στο κέντρο βρισκόταν δύο λίθινοι σαρκοφάγοι από κογχυλιάτη λίθο και δύο μεγάλοι σωροί οστράκων από νεκρόδειπνα (εικ. 2).

Εκτός απ' τα νεκρόδειπνα που σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές γίνονταν στις οικίες υπήρχαν στρωματογραφικά στοιχεία για την τέλεση μικρών άτυπων νεκρόδειπνων όπου τα σκοπίμως απεκρουσμένα αγγεία ρίχνονταν σταδιακά στον λάκκο κατά την διάρκεια της επίκωσης του τεφροδόχου. Τα αγγεία αυτά διέφεραν απ' τα κτερίσματα. Τα κτερίσματα τοποθετούνταν περιμετρικά του νεκρού ή της τέφρας και στην πλειονότητά τους ήταν ακέραια. Τα αγγεία των προσφορών για τη χθόνια λατρεία ήταν σκοπίμως απεκρουσμένα. Η σκόπιμη απόκρουση των χθόνιων προσφορών ανάγεται στη νεολιθική περίοδο και συνδέεται με την ιεροτελεστία και τη λατρεία των νεκρών.

Οι νεκροί του περιβόλου στην πλειονότητά τους ενταφιάστηκαν στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Τα νεκρόδειπνα χρονολογούνται από τις αρχές έως και τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. και είναι κατάλοιπα μιας μεταγενέστερης χθόνιας λατρείας που σχετίζονταν με την χρήση του ορύγματος και την εισαγωγή δημόσιων νεκρόδειπνων κατά τα τελετουργικά δρώμενα.

Μέσα στο λιθόκτιστο όρυγμα ο βωμός προς τους χθονίους οριζόταν ως λάκκος προσφορών. Μέσα σ' αυτόν οι σπονδές εκτός των άλλων γίνονταν από μικρές και μεγάλες οινοχόες και εορταστικές σκηνές με αμφορείς οίνου (εικ. 7). Τα φαλλόσχημα ψευδοαλάβαστρα που βρισκόταν στον λάκκο αλλά και στην ανατολική εξωτερική πλευρά του ορύγματος ήταν σύμβολα οριοθέτησης και αποτροπής του κακού και χρησιμοποιούνταν στην λατρεία του Ερμή, του Διονύσου της Αρτέμιδας. Τέτοιου είδους προσφορές γίνονταν κατά τον εορτασμό των Φαλληφορίων, των Ανθεστηρίων, κυρίως κατά την ημέρα των Χύτρων και των Πιθογιγίων. Ο λάκκος περιείχε σκοπίμως απεκρουσμένα γαμικά αγγεία με παραστάσεις εγκύων ή λεχώων, οι ψυχές αποδίδονταν ως φτερωτά όντα και έφεραν γενετικά χαρακτηριστικά.

Θα μπορούσαν να προσφερθούν σε θεότητα προστάτιδα των εγκύων γυναικών, όπως η Αρτέμιδα ή η προθυραία Εκάτη*. Η πολυπρόσωπη Εκάτη θα μπορούσε να τιμάται και ως Τριοδία λόγω της θέσης του νεκροταφείου αλλά και ως η άλλη πλευρά του πολυπρόσωπου Ερμή δεδομένου ότι παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά ως προς την λατρεία των λίθινων πεσσών και της προσφοράς τροφής σε δημόσια δείπνα. Στα νεκρόδειπνα υπήρχαν φιάλες και πολλά φιαλίδια, χαρακτηριστικό τόσο της λατρείας της Εκάτης, του Διονύσου και της Δήμητρας. Κατά την εορτή των Πυανόψιων το φθινόπωρο προσφέρονταν μαζί με τις απαρχές και μικρές φιάλες με λάδι. Δεν παρέχονται επαρκή στοιχεία για την ταυτοποίηση της θεότητας ή των θεοτήτων που λατρεύονταν, διαφαίνεται όμως η διαχρονική χθόνια λατρεία της γονιμότητας σε όλες τις εκφάνσεις της.

Περιμετρικά του κεντρικού πυρήνα εντοπίστηκαν τετράπλευρα λαξεύματα στην άργιλο από θεμελιώσεις μνημείων. Χαρακτηριστικοί είναι και τέσσερις ευρύτατοι λαξευμένοι λάκκοι που εκτείνονταν περιμετρικά σε τυχαία διάταξη και αδιάγνωστη χρήση εκτός από έναν που έφερε μεγάλη επιχειλία αυλάκωση τύπου Γ. Η τελευταία περίπτωση ενδεχομένως να αφορά λάκκο προσφορών για χοές προς τους χθονίους (εικ. 14).

* Η λατρεία της Εκάτης έχει εισαχθεί πριν από το 420 π.Χ. στην ευρύτερη περιοχή και αναφέρεται στην στήλη με το ημερολόγιο των Θυσιών του Θορικού EM13537 (IGI 3 256 bis). Στο λεξικό των H.G. Liddell & R. Scott αναφέρεται: I. η Εκάτη, η Τοξοβόλος, σε Ησίοδο· έπειτα, ταυτίστηκε με την Άρτεμη. II. *Εκάτης δείπνον*, το γεύμα της Εκάτης, δείπνο το οποίο παρέθεταν οι πλούσιοι στη βάση του αγάλματός της την τριακοστή μέρα κάθε μήνα για τους ζητιάνους, εξαθλιωμένους και πέντες, και γενικά τους φτωχούς, βλ. Αριστοφάνη.

Νοτιοδυτική ταφική συστάδα

Η τρίτη ταφική συστάδα βρισκόταν στα νοτιοδυτικά και ενωνόταν με το κεντρικό τμήμα του νεκροταφείου με έναν δρόμο του οποίου σωζόταν ο νότιος αναλημματικός τοίχος.

Η συστάδα αυτή χρησιμοποιήθηκε συστηματικά από τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. έως και τον 4ο αι. π.Χ. (εικ. 15, 15a). Είχε δύο ταφικούς περιβόλους και μια κυκλικής κάτοψης κατασκευή. Η κατασκευή οριζόταν από ευρύ λάκκο προσφορών και από πακτωμένους λίθους στο ανώτερο τμήμα. Έφερε διάσπαρτη τέφρα, όστρακα από αγγεία προσφορών, ληκύθους εκ των οποίων κάποιες ήταν καμένες, άλλες διάτρητες στη βάση, εξάλειπτρα, όστρακα από γαμικά αγγεία, αμφορείς και πώματα. Εκτός από τα όστρακα των μεγάλων πιθόσχημων χυτρών η πλειονότητα των οστράκων αφορούσε ανοικτά αγγεία όπως φιάλες, σκύφους, καθαρόσχημα, αγγεία πόσης λεκανόσχημα και πινάκια. Χαρακτηριστικό είναι το κεφάλι πήλινου

ειδωλίου σανιδόμορφου στο πίσω μέρος (εικ. 16). Ο λάκκος χρησιμοποιήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της χρήσης του νεκροταφείου (εικ. 16α).

Επίσης, υπήρχε ένα επίμηκες όρυγμα, ανάλογης κάτοψης με το λιθόκτιστο όρυγμα της προηγούμενης ταφικής συστάδας. Εσωτερικά χωριζόταν σε τρία τμήματα από δύο μονές σειρές λίθων, ήταν σκαμμένο στην σκληρή άργιλο, δεν περιτειχίζόταν από αργολιθοδομή και είχε διαφορετικό προσανατολισμό. Κατά μήκος της μιας πλευράς του περιχειλώματός του βρέθηκαν ίχνη παράλληλης λαξευμένης γραμμής που θύμιζε αρματοτροχιά. Στην επίκωση του ορύγματος βρέθηκαν μεμονωμένα όστρακα από: οινοχόες, ληκύθους, μικρές χύτρες που χρησιμοποιούνταν για επιτάφιας καύσεις προσφορών και εξαγνισμούς, αμφορείς και πίθους. Τα περισσότερα όστρακα προέρχονταν από μικρές χύτρες προσφορών και μεγάλες πιθόσχημες χύτρες που στο συγκεκριμένο νεκροταφείο προορίζονταν αποκλειστικά για ταφική χρήση (εικ. 17). Ένας ακτέριστος λακκοειδής με ενταφιασμό τεμνόταν στο ύψος των κομμένων αστραγάλων από το βόρειο περιχέλιωμα του ορύγματος.

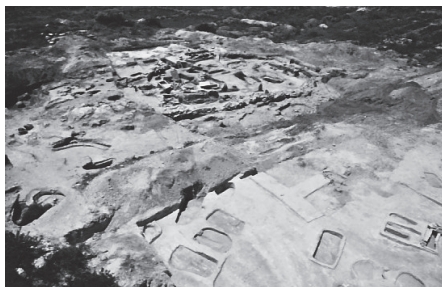
Απ' τα ευρήματα φαίνεται ότι τόσο η κατασκευή με τον ευρύ λάκκο προσφορών όσο και το όρυγμα χρησιμοποιήθηκαν ταυτοχρόνως για χθόνιες προσφορές και τελετουργίες. Αντίθετα με τον λάκκο προσφορών, το όρυγμα σταμάτησε να χρησιμοποιείται συστηματικά στο πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ. Η λήξη της χρήσης του σηματοδοτήθηκε από την κατασκευή του λιθόκτιστου ορύγματος που εμπεριείχε τον λάκκο προσφορών στα νότια της Αστικής Οδού (εικ. 6).

Η εγχώρια χθόνια λατρεία αναπτύχθηκε σε ένα θρησκευτικό πλαίσιο που ήταν μίξη αρχέγονων λατρειών και δεισιδαιμονιών με ένα συνονθύλευμα από νεοεισερχόμενους θεούς. Κοινό υπόβαθρο αυτού του θρησκευτικού συγκριτισμού υπήρξαν οι εγχώριες αγροτικές λατρείες της γονιμότητας. Αυτές οι λατρείες, με την πάροδο του χρόνου μετατέθηκαν στον παρόδιο λιθοσωρό και μεταστοιχειώθηκαν στη λατρεία του Ερμή με τον έκκεντρο πεσσόμορφο λίθο.

Μεταγενέστερα εξελίχθηκαν σε τελετές με ανάμικτα λατρευτικά στοιχεία του Χθονίου Ερμή, του Διονύσου, της Αρτέμιδας, της Δήμητρας, της Εκάτης ή μιας άγνωστης εγχώριας θεότητας που έφερε στοιχεία όλων των προηγούμενων θεών. Αφενός ο θρησκευτικός συγκριτισμός και οι περιφερόμενοι “αγύρται” που λυμαίνονταν την ύπαιθρο αυτήν την περίοδο και αφετέρου το αστικό υπόβαθρο της αριστοκρατικής τάξης δημιούργησαν μια ιδιότυπη κοσμοθεωρία στην περιοχή η οποία επηρέασε την ταφική πρακτική και τη χθόνια λατρεία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Απολλώνιος Ρόδιος, *Αργοναυτικά* III
 Αριστοφάνη, *Πλούτος*
 Αριστοφάνη, *Βάτραχοι*
 H.G. Liddell & R. Scott, *Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*.
 Εκδ. Πελεκάνος 2007.
 Ηρόδοτος, *Πελασγικό*, 2,51
 Ησιόδου, *Θεογονία*
 M.Nilsson, *Geschichte der Griech. Religion* II 1961
 Ντίνα Παπαθανασίου, Άρης Τσαραβόπουλος, «Συνήθειες και έθιμα ταφής στο αρχαίο νεκροταφείο της Φοινικιάς, Δήμου Σαρωνικού»
Πρακτικά 14΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Καλύβια Θορικού, 2013, 37-48
 Ομήρου, *Οδύσσεια*
 Ομήρου, *Ιλιάδα*
 Πausanias *Αττικά*
 Σοφοκλέους, *Αντιγόνη*
 Σοφοκλέους, *Ηλέκτρα*
 Scholia Graeca in Aristophanis Comoedias, Gulielmus Dindorfius, Lipsiae In libraria Weidmannia
 Walter Burket, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία, Αρχαϊκή και Κλασική Εποχή*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

Εικ. 1. Τμήμα του νεκροταφείου νοτίως της Ασιακής Οδού.

Εικ. 2. Σχεδιαστική αποτύπωση του νεκροταφείου νοτίως της Ασιακής Οδού από την Ελένη Τόλια.

Εικ. 3. Κτίσμα ελλειψοειδούς κάτοψης και περιβολός.

Εικ. 4. Όστρακο από τελετουργικό σκεύος.

Εικ. 5. Όστρακο από τελετουργικό σκεύος.

Εικ. 6. Λιθόκτιστο όρυγμα χθόνιας λατρείας με λάκκο προσφορών στα ανατολικά.

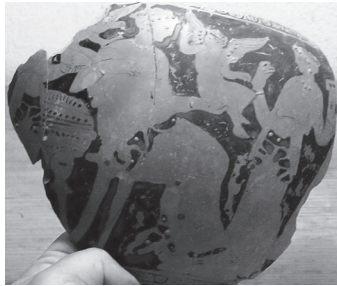
Εικ. 7. Ερυθρόμορφη οινόχοη από προσφορές κατά την εορτή των Ανθεστηρίων.

Εικ. 8. Αγγείο προσφορές για άωρο θάνατο με εικόνα νιόπαντρης λεχώνας.

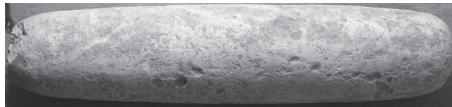
Εικ. 9. Αγγείο προσφορές για άωρο θάνατο με έγκυο που βρίσκεται ανάμεσα σε περωτές μορφές.

Εικ. 10. Αγγείο προσφοράς για άωρο θάνατο με εικόνα νιόπαντρης λεχώνας ανάμεσα σε δύο περωτές μορφές με διαφορετικά γενετικά χαρακτηριστικά.

Εικ. 11. Λίθινο φαλλόσχημο ψευδοαλάβαστρο με πυκώσεις.

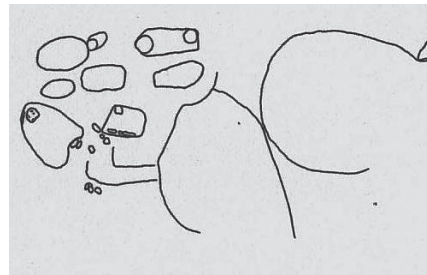
Εικ. 12. Λίθινο φαλλόσχημο ψευδοαλάβαστρο με τυφλή οπή.

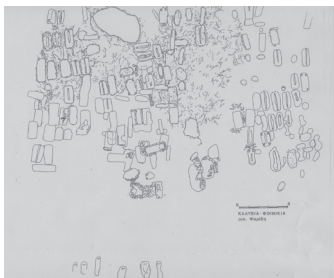
Εικ. 12α. Λεπτομέρεια από λίθινο φαλλόσχημο ψευδοαλάβαστρο με τυφλή οπή.

Εικ. 13. Μαρμάρινα τελετουργικά αντικείμενα.

Εικ. 14. Ευρύς επιφανειακός λάκκος με επιχείλια αύλακα προσφορών τύπου Γ.

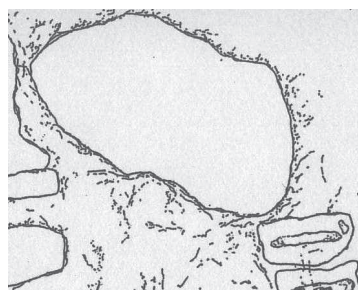
Εικ. 15. Η τρίτη ταφική συστάδα στα νοτιοδυτικά, σχεδιαστική αποτύπωση Ελένη Τόλια.

Εικ. 15α. Ταφικός περίβολος – οικ. Παπαγγέλου.

Εικ. 16. Σανιδόμορφο ειδώλιο με οπή ανάρτησης από τον λάκκο προσφορών της τρίτης ταφικής συστάδας.

Εικ. 16α. Σχεδιαστική αποτύπωση του λάκκου προσφορών στην τρίτη ταφική συστάδα.

Εικ. 17. Στην Φοινικιά οι χύτρες αυτού του τύπου χρησιμοποιήθηκαν στις επιτάφιας προσφορές και στη χθόνια λατρεία.